

Виолета Митровић

СВЕОБУХВАТНОСТ ФРАГМЕНАТА – ЕСЕЈИСТИЧКИ ПОГЛЕДИ НА ВЕЛИКУ КЊИЖЕВНУ ТРИЈАДУ

(Гојко Божовић: *Биографије и ожиљци: Киш, Пекић, Тишма*, Књижевна општина Вршац, Вршац, 2022)

Есеји окупљени у рецентној књизи *Биографије и ожиљци: Киш, Пекић, Тишма* Гојка Божовића, груписани у три целине и посвећени, како већ наслов сугерише, лику и делу Данила Киша, Борислава Пекића и Александра Тишме, настајали су као предговори и поговори књигама поменутих литерарних корифеја, као излагања на конференцијама или на позив часописа, а коначно уобличиће стицали су дуго: „[...] први од њих написан је пре бомбардовања Србије 1999.

године. Последњи међу њима написани су у време обликовања новог Хладног рата.” Обе истакнуте чињенице одликују се знаковитошћу: поводи за настанак текстова указују на концентрисаност и темељност у приступу темама, док дуг период њихове кристализације упућује на есејистичку зрелост у херменеутичком и изражајном смислу, досегнуту поступност у образлагању и ненаметљиву проницљивост у одговарајуће значења одређених књижевних дела.

У текстовима „Живот и литература” и „Заједничка повест и човек у историји”, којима се отвара прва целина књиге, Божовић остварује свеобухватни поглед на Кишово стваралаштво расветљавајући рецепцијски аспект пишчевог дела, али и његове кључне поетичке константе. Мислима о одјеку Кишове литературе у светској књижевности, бројним издањима његових књига и променама са становишта читалачког интересовања – јер „свако има свог Киша, али и свака Кишова књига има свој тренутак” – придружени су стога осврти на Кишов захтев за документарношћу, тежњу ка демаскирању тоталитарних механизма XX века, као и на императив повезивања живота и литературе, поетике и етике. Имајући управо тај пишчев императив на уму, Божовић констатује: „Књижевност мора сачувати властиту аутономију, али управо због тога не сме ниједној ствари овога света признати аутономију, поготову не великим силама друштва, политике и историје. У тој тачки срећу се етика и естетика.” Поред тога што есејиста указује на особине Кишовог мајсторског приповедања, његова пажња усмерена је и ка осветљавању еволутивних фаза пишчевог дела: од кратких романа *Мансарда* и *Псалом 44*, преко Кишових књига из породичног циркуса (*Рани јади*, *Башта*, *Њејео* и *Пешчаник*) до његовог новелистичког периода (*Гробница за Бориса Давидовича*, *Енциклопедија мртвих* и *Лауша и ожиљци*). У тим одељцима манифестује се и ауторов смисао за актуелизацију Кишових остварења, за уочавање оних значењских језгара Кишових књига

која у садашњем тренутку исказују пуноважност и свеprisутност. Есејиста тако бележи: „А прочитамо ли данас *Гробницу за Бориса Давидовича*, онда је нећемо доживети само као повест о стаљинистичким логорима, него и као причу о контроли и надзору, цензури и манипулацији, о моћним друштвеним механизмима пред којима је тешко бити аутономан појединац и слободан човек.”

Наглашени лиризам, језгровитост и носталгична евокативност *Раних јага* тематска су окосница Божовићевог текста „Свет у чулима и распад стварности”. Именујући ову Кишову прозу емотивно обојеним сведочанством о томе „да је постојао породични свет који се распао под ударцима историје”, есејиста истиче мотив дематеријализације, тј. разорености детињства и жељу да се реконструишу, макар посредством чула, непрепознатљиви простори прошлости. Аутор том приликом указује на опречност између дестабилизованог, дисконтинуираног трајања јунака-модерног Одисеја и вредности епског предзнака: „Док су у епском свету имала узрок оквир и сврху, одисејска лутања у модерном свету трају без јасног краја и исхода, у непрестано новим таласима историје, људске судбине и друштвених нужности.” Текст једнако осветљава композицију *Раних јага*, унутрашњу повезаност прича, карактерну конституцију Андреаса Сама, као и место које ова Кишова књига заузима у контексту целокупног породичног циркуса.

О томе како се распад вредности породичног времена преображава у застрашујући ход историје описан у Кишовој *Гробници за Бориса Давидовича* сведочи текст „Право на биографију”. Темељна рефлексивност текста да Кишови јунаци, суочени са немогућношћу да у историјској стварности сачувају животе, по сваку цену желе да сачувају биографије, семантички се продубљује увидом да свака историја патње, рикеровски казано, „вапи за одмаздом и призива причу”, а прича, чувајући повест поражених, добија облик биографије која изражава и апелује на „антрополошку потребу за сећањем”. Овим се нераскидивост поетике и етике еклатантно потврђује јер, како есејиста пише, „прича у својој естетичкој димензији чува непоновљивост људског живота, док у својој етичкој равни чува достојанство постојања”. О важности овог (по)етичког захтева, тог смислотворног налога да се кроз причу о смрти оствари сведочанство непоновљивости (анонимних) живота, казује и Божовићев текст „Смрт и сан у *Енциклопедији мртвих*”. Под есејистички окулар смештају се том приликом две значајне фигуре Кишовог приповедања – фигура смрти и фигура сна, испитују се начини на које оне интерферирају и утврђују се њихови појавни облици.

Док текст „Биографије и ожиљци” испитује „драму немогуће биографије” која се прати у Кишовој књизи *Лауша и ожиљци*, есејистичка промишљања изнета у тексту „Кишова полемичка поетика” настоје да са тематског и формалног аспекта сагледају *Час анаџомије* као одбрану права на поетику, али и као „заокружен и кристализован израз те поетике”. Божовићево интересовање за Кишово дело обухвата и пишчеву есејистичку делатност, те у тексту „Књижевност као *последње прибежиште здравој разуму*” аутор увиђа антиципаторску вредност Кишових есеја као раних баштиника његових кључних ставова и упућује на својства пишчевог есејистичког израза (непрејудицирано, страшно, слободно мишљење изнето у виду поетичких расправа, дијалога и самопреиспитивања). Кишова епистоларна грађа најзад, чијим се сагледавањем, како Божовић сматра, досеже најпотпунија пишчева

биографија – она која се одликује спонтаношћу, животношћу и аутентичношћу – тематско је средиште текста „Писма из времена”.

Корпус есеја посвећених лику и делу Борислава Пекића отвара текст „Време чуда и време речи” чије уводне реченице упућују како на јединственост пишчеве појаве у српској књижевности и култури, тако и на Божовићеву приврженост вредностима које Пекићево дело подразумева. Запажајући да његова књижевност изражава суштинска питања човека „како Пекићевог савременика, тако и Пекићевог претка, али и људи који су дошли после Пекића и после његових књига”, те да пишчева дела захтевају много од читалаца, али му и неупоредиво враћају, есејиста износи ефектан, лаудаторан увид: „[...] у српској књижевности новијег доба постоје два опуса. Једно је опус Борислава Пекића, писца најређега дара и писца с много дарова, друго је опус савремене српске прозе.” Есејистичка пажња потом испитује Пекићево поимање историје, манифестовање пишчеве ироније, као и значај који идеје и категорија сумње остварују у Пекићевом рукопису: „Идеје су му биле потребне да би се оријентисао у задатом свету, да би тај свет разумео и критички осмислио, сумња му је била неопходна како идеје не би постале догме.”

Текст „Историја, мишљење и приповедање у роману *Како ујокојиџи вамџира*” настоји да расветли кључне аспекте Пекићеве сотије: од парадокса на којем почива лик Конрада Рутковског, мотива компромиса и унутрашњег колебања јунака између савести и делања, преко улоге фигуре приређивача и употребе писама у делу, до тематизовања спора с модерном историографијом и наслеђем европске философске мисли. Упоредно сагледавање жанровских одређења *Времена чуда* и *Новой Јерусалима*, које резултира мишљу да ова дела треба читати са свешћу о целини, предочено је пак у есеју „Дух хилијазма и дух приповедања”. Важношћу у овом тексту одликују се они смисаоно и језички упечатљиво обликовани ауторови увиди о цикличности историје (те готске приче страве и хронике зла) у *Новом Јерусалиму*, као и они редови који се тичу Пекићеве деконструкције хилијастичких прича, тј. његовог митоборачког обрачуна с премисама утопијског прогресивизма (јер Нови Јерусалим у историји остварује се као вавилонски негатив „града који силази с неба од Бога мојега”). Есејистичка мисао разматра и споне које успостављају приче *Новой Јерусалима*, обавезујуће и вишеструко функционално присуство мота, дискурзивни диверзитет и начине приповедања у готској хроници.

Тумачење насловне одреднице *сенџименџална џовесџи*, Пекићевог трослојног казивања о историји (излагање доступних чињеница и њихових интерпретација, потом стварање компаративне историје и, најзад, успостављање реда у хаосу догађаја, извора и тумачења) и подробно испитивање онога што би се могло именовати пишчевом поетиком историје у *Сенџименџалној џовесџи Бриџанској царсџива* основне су есејистичке интенције Божовићевог текста „Сумњичава прича о историји”. Његов значај огледа се у чињеници да аутор синтетички, у суженим оквирима есејистичког захвата, препознаје и формулише кључне одлике Пекићевог односа према историји: тежњу ка оживљавању аутентичног духа минулих времена, интересовање за скривене токове прошлости, као и иронијску, проблематизујућу „интерпретацију самих интерпретација” утемељену на свести о непоузданости и/или недовољности историјског знања.

Божовићев есејистички триптих о Пекићевим есејима, дневницима и писмима фигурира као један од малобројних, стога нарочито релевантних, истраживачких погледа на ову област пишчевог стваралаштва. Увиђајући Пекићеву једнаку склоност ка роману и есеју – јер први је целовита форма, бескрајна прича, док се потоњи реализује као облик разумевања, преиспитивања и истраживања – аутор у тексту „Разумевање књижевности као разумевање света” детектује круцијалне теме Пекићевих есеја и установљава карактеристике његовог есејистичког мишљења. За будуће тумаче Пекићеве есејистичке делатности изузетно су важне оне деонице Божовићевог текста које нуде типологију пишчевих есејистичких подухвата разликујући: есеј као пут до романа, новеле или драме; есеј као поетичку расправу; есеј о идејама којима се Пекић бави у својој књижевности и који је ширег тематског опсега од строго поетичких есеја; есејистичку парадигму Пекићевих дневника; и, најзад, политички есеј. О улози и значају дневника пак, који се испољава као складиште идеја и припрема за писање, сведочи текст „Живот на леду, историја у животу”. Пекићева иновативна форма дневника (јер интегрише различите жанрове, размишљања о књижевности и стварности, грађу и поступке важне за настајање појединих дела, критичке и полемичке осврте на савремено доба) истовремено је, сматра аутор, показатељ свеобухватности као пишчевог циља. Тако и Пекићев дневник, а не само роман, „изражава вољу за тим духом синтезе у коме се сабирају, укрштају и сустичу најразличитији изрази једног људског дана или једног људског времена”. Пекићева писма најзад, представљајући прворазредно сведочанство о једној генерацији у српској књижевности у другој половини двадесетог века, о поетичким питањима и односу књижевности и идеологије, основно су тематско опредељење Божовићевог текста „Живот и литература, писма и живот”.

Док текст „Завичај Борислава Пекића” посвећен *Последњим писмима из њихине* тежи да расветли природу странствовања и суштину Пекићеве запитаности над властитим британским искуством, есеј „Политика и култура” додатно расветљава поменути однос литературе и идеолошких, тенденциозних стремљења. Аутор тако остварује синоптичну анализу пишчевог разумевања политике и слободе, нације и демократије, неприродности демократије, као и повезивања политике и културе. Инсистирајући управо на последњој поменутој спрези, Пекић „културу чини социјално одговорном, показујући још једно њено витално важно лице, помало занемарено у модерним временима, док политици поставља недвосмислен и проверљив критеријум одговорности”.

Последња целина Божовићеве књиге обухвата текстове у чијем се фокусу налази књижевно дело Александра Тишме. Начелне особености Тишминог стварања и поједини аспекти *Ујоштребе човека* тематско су средиште есеја „*Ујоштреба човека* или драма без катарзе”. Есејистичка мисао темељно испитује тему зла, његову природу и узроке у наведеном делу, тему љубави, нарави јунака који су свесни властите неостварености и ограничености животних прилика, слике тоталитаризама, мозаичку композицију и просторне одреднице романа (и Тишмине прозе начелно). Наглашавајући склоност ка тематизовању света анонимних јунака, мотив испаштања којем не претходе ни сагрешење ни кривица, као и нијансирано психолошко изграђивање ликова и наративних ситуација, есејиста у тексту „Уметност и пораз”

тумачи раван приказаних појединости Тишминих приповедака. Сагледавање пишчеве биографске књиге *Сечај се вечкрај на Вали*, која сведочи о снази Тишмине опредељености за књижевност, обухвата не само тумачење – остварено у есеју „Живот у причи” – њеног садржајног и наратолошког слоја него и увид о отклону спрам традиционалних стратегија прећуткивања у аутобиографији као жанру. На снази је тако оно што Божовић именује пишчевом детабуизацијом личне и породичне приватности, а што се досеже беспштедном интроспекцијом и самоанализом.

Премда располажу јасно дефинисаном темом, есејистичка разматрања окупљена у књизи *Биографије и ожиљци: Киш, Пекић, Тишма*, уколико се посматрају заједно, образују интегрално виђење књижевног стваралаштва одабраних писаца. Овакав избор литерарних фигура није мотивисан само оним с почетка текста наведеним разлозима за настанак есеја, него и ауторовим увиђањем иманентне (животне/искуствене и стваралачке) блискости Киша, Пекића и Тишме. Наводећи да су ови писци потекли из суштински исте генерације, да су се суочили с распадом некадашњих светова (детињства, грађанског света, породичног времена) и разорним дејством двадесетовековне историје и принципа материјалистичке цивилизације, аутор кључну обједињујућу особину писаца препознаје у њиховој вери у књижевност. На истоветном поверењу у писану реч, у значења, домете и утицаје литерарног стваралаштва, темеље се и Божовићеве есеји о знаменитим писцима српске књижевности двадесетог века.